

CONTRIBUȚII DOCUMENTARE LA CUNOAȘTEREA ACTIVITĂȚII MILITANȚILOR BIHORENI PENTRU DREPTURI NAȚIONALE (1911—1914)

de

**VIOREL FAUR
MIHAI APAN**

Reconsiderarea momentelor semnificative ale luptei pentru drepturi și unitate națională impune, pe de o parte, includerea în sfera cercetărilor a tuturor provinciilor istorice românești iar, pe de altă parte, depistarea de noi surse documentare, care să permită formularea unor constatări istoriografice mai cuprinzătoare, cu caracter de concluzii viabile, de necontestat. Din perspectivă actuală, devine inevitabilă o analiză mai profundă — în temeiul datelor obținute — a fenomenelor politice și culturale specifice unei epoci de mari frământări, la finele căreia s-a împlinit idealul secular, de unitate statal-teritorială a poporului nostru.

Investigațiile anterioare au pus în evidență, cu o multitudine de argumente, faptul că la începutul secolului al XX-lea mișcarea națională a românilor de dincoace de Carpați a cuprins în sfera sa de acțiune toate categoriile sociale. Fruntașii politici și culturali și-au intensificat contactele cu locuitorii din sate și orașe, consolidându-se astfel forța de rezistență a populației românești împotriva tendințelor antidemocratice ale guvernanților. Direcția principală a luptei antidualiste s-a îndreptat, irevocabil, spre realizarea emancipării de sub dominația străină și unirea cu patria-mamă. Manifestările naționale ale românilor vizau, deci, înfăptuirea unor obiective fundamentale, care să aducă schimbarea radicală a condiției lor politice.

Evoluția acestor demersuri n-a putut fi obstaculată, cu toate abilele manevre ale oficialităților, care încercau să-și concretizeze programul de deznaționalizare, de topire a elementelor etnice diverse în așa-zisa „națiune unică ungară”, făcând imense dar inutile eforturi în această direcție. Ca o contrapondere la o asemenea politică reacționară, s-a procedat la organizarea și amplificarea luptei pentru apărarea ființei naționale, expusă acum, mai mult ca oricând, unor tentative de diminuare a propriei rezistențe în fața atîtor lovituri. Autoritățile statului dualist sînt alertate de capacitatea de extensiune în diferite medii sociale a ideilor vehiculate de exponenții mișcării naționale românești. În consecință, ele depun insistente eforturi pentru anihilarea militanților politici, cu

scopul de a-i obliga la inactivism, urmărindu-se în final tocirea spiritului ofensiv al mișcării naționale, care era ilustrată tocmai de asemenea luptători ridicați din rîndurile maselor, ca autentici purtători ai idealurilor acestora. Sînt realități pregnante ale începutului de veac, pe care le dezvăluie pasajele cele mai semnificative extrase de noi, în continuare, din documentele inedite existente în fondurile arhivistice orădene.

Referindu-se la atitudinea politică a preotului din Tulca, Nestor Porumb — care se afla sub supravegherea funcționarilor administrativi încă din 1896¹, primpretorul plasei Salonta consideră, în anul 1911, că acesta se „află în permanență în legătură cu grupările „daco-române“ și dacă are ocazia se manifestă, în secret, împotriva statului”². Despre Alexandru Munteanu din Tileagd, primpretorul plasei centrale (Oradea) afirma că „este pătruns de puternice sentimente naționale, ceea ce nici nu neagă, ci în mod deschis le propovăduiește în rîndurile colegilor săi. Extrasele de stare civilă le completează în limba română. Este împotriva înființării de noi școli primare de stat (cu limba de predare maghiară n.n.). În timpul campaniei electorale din 1907 a avut un rol important în alegerile pentru comitat, susținînd alegerea a 5 membri (români-n.n.) în municipalitatea comitatensă . . . , din circumscripția electorală Borod”³. Iată, deci, consemnarea faptelor pe care autoritățile le socoteau ca fiind intolerabile, chiar dacă se încălca un elementar principiu al egalității și al democrației. În concepția lor, toți acei frunțași politici care își apărau naționalitatea și drepturile acesteia intrau în categoria dușmanilor statului, a agitatorilor, fiind urmăriți cu tenace consecvență, pedepsiți și, desigur, limitați în activitatea lor de factură națională.

Spre pildă, preotul Nicolae Popescu (din Cociuba de Jos, plasa Tinca) era, după opinia primpretorului local, „total nedemn de încredere“, fiindcă „la ultimile alegeri parlamentare (din vara anului 1910 -n.n.) a fost alături de deputații români, umblînd prin parohie și făcînd propagandă electorală în favoarea Partidului Național Român, fapt pentru care a trebuit să fie arestat în ziua alegerilor”⁴. Procuratura din Zalău informa organul ierarhic despre îndrăzneala lui Vasile Lăpuștean, care a cîntat în restaurantul din Șimleul Silvaniei imnul *Deșteaptă-te române*⁵. Pe Gheorghe Bogdan din Cărpinet, primpretorul din Vașcău l-a amendat cu 100 coroane, „pentru contravențiile săvîrșite în timpul campaniei electorale”⁶ din 1910. Adevăratul motiv al acestei sancțiuni a fost faptul că Gh. Bogdan „este vicepreședinte al Partidului Național Român și în această calitate, cu ocazia alegerilor de deputați pentru parlament (din 1910-n.n.), a desfășurat o puternică activitate agitatorică în favoa-

¹ Arhivele Statului Oradea, *fond Prefectura județului Bihor*, Inv. 25, dos. 1/1896, f. 27—29.

² *Ibidem*, Inv. 24, dos. 292/1911, f. 51—53.

³ *Ibidem*, f. 58—62.

⁴ *Ibidem*, f. 82—88.

⁵ *Ibidem*, f. 105—114.

⁶ *Ibidem*, f. 147—158.

rea reprezentanților P.N.R.⁷. Învățătorul din Luncșoara, Petru Cipău, a „fost pedepsit de inspectoratul școlar, pentru că s-au găsit la elevii lui versuri românești lipsite de patriotism⁸, ori mai exact spus versuri în care nu se făcea apologia stăpînirii străine, patriei vitrege, ci se cultivau profunde sentimente naționale românești, ceea ce intriga autoritățile, dispuse oricînd la pedepse disciplinare, la acte discriminatorii.

Interesant de remarcat este modul cum procedează autoritățile în toate situațiile similare, cînd sint depistați multipli intelectuali români care nu aderă la politica de deznăționalizare, ci o combat prin mijloace legale, în timpul campaniilor electorale și în paginile presei. Organele represive au introdus practica informărilor confidentiale, a întocmirii prompte de rapoarte despre comportamentul militanților români. Aflăm, prin urmare, din cuprinsul unor asemenea documente care era atitudinea intelectualilor din sate, a învățătorilor, preoților și funcționarilor români. Astfel, Dumitru Vuscan din Șerghiș era, după convingerea primpretorului plasei Beliu, „unul dintre cei mai radicali naționaliști români. Își exprimă opiniile în mod public, proclamă românismul⁹. De asemenea, Simon P. Leucuța din Chișlaca „este pătruns de un radical sentiment național român¹⁰. O atitudine „radicală“ a manifestat și Traian Roman din Tășad, care în timpul alegerilor din 1910 a convins locuitorii din Mizieș să nu voteze pentru reprezentantul partidei guvernamentale, care a adus jandarmi în localitate¹¹, unde au rămas și după terminarea confruntărilor electorale. Satului Țortiteag i se refuză un ajutor de 2 000 coroane, datorită faptului că „populația română de acolo, la ultimile alegeri parlamentare, a luptat pentru răsturnarea partidului de guvernămînt¹² al lui Ștefan Tisza.

Accentuarea dimensiunii represive a statului dualist austro-ungar a avut, neîndoielnic, consecințe dramatice asupra celor oprimați, însă n-a reușit să le impună tăcerea și acceptarea. Dimpotrivă, sentimentul de revoltă națională, insubordonarea și canalizarea eforturilor într-o direcție contrară voinței guvernanților, au cunoscut momente remarcabile, cu deosebire în perioada alegerilor parlamentare, cînd era posibilă organizarea de manifestări publice, la care se fixau obiectivele luptei pentru drepturi naționale, conferindu-i-se acesteia caracter de

⁷ *Ibidem*. Vezi și f. 492—495.

⁸ *Ibidem*, f. 174—177. Cu alt prilej, primpretorul plasei Aleșd scria că „inspectoratul a găsit la elevi versuri antipatriotice românești, iar în urma anchetei (Petru Cipău — n.n.) a fost găsit vinovat“ (*Ibidem*, f. 519—520).

⁹ *Ibidem*, f. 198—203.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, f. 252—255. De altfel, i s-a alăturat și Gh. Roman (preot în Talpe), care — în conformitate cu raportul primpretorului din Beiuș — era „un agitator național român extremist“, astfel că în alegerile din 1910 acesta, împreună cu băieții săi, au tulburat în așa măsură spiritele locuitorilor din comuna Mizieș, încît mult timp după acestea a trebuit să fie ținută acolo o forță militară pentru păstrarea ordinii și a liniștei“ (*Ibidem*, f. 285—290).

¹² *Ibidem*, f. 271—284.

legalitate. De aceea, autoritățile — incapabile să suprimă cu totul libertatea de opinie — vor face adesea referiri la activitatea susținătorilor Partidului Național Român, considerînd-o ca fiind periculoasă, condamnatibilă. Li se aplică, prin urmare, un tratament de mină forte.

Din bogata informație documentară de care dispunem extragem cîteva exemple edificatoare. Primpretorul plasei Beliu menționează în raportul său despre preotul Cornel Musca din Cărand faptul că acesta, cu „ocazia alegerilor parlamentare, nu în mod fățiș, însă în secret, a sprijinit — în modul cel mai eficient — pe deputații naționali români, a făcut agitația în rîndurile poporului, a găzduit pe trimișii P.N.R. de la centru”¹³. Într-un alt document de factură identică se precizează împrejurarea că „din punct de vedere politic (al interesului statului dualist-n.n.) nu este un om de încredere. Casa lui este loc de adunare a extremiștilor naționali români”¹⁴. Și mai necruțătoare se vrea aprecierea la adresa lui Ilie Bursășiu din Săliște de Vașcău, care nu era altceva decît „un adept neînduplecat al P.N.R., în favoarea căruia face o puternică propagandă, iar pentru propagandă făcută împotriva statului (dualist-n.n.) a și fost amendat. Și în prezent manifestă o atitudine ostilă... și nu sînt speranțe să se schimbe”¹⁵. Aproape aceleași cuvinte sînt formulate despre preotul Teodor Borha, care era „un mare dușman al statului... , adept neînduplecat al P.N.R. și al extremiștilor naționali români”¹⁶, mai exact al luptătorilor pentru cauza națională. Datorită faptului că Teodor Popovici se afla în legătură cu dr. Ioan Ciordaș din Beiuș (alt așa-zis „agitator român”¹⁷), i se acorda calificativul de „total lipsit de încredere”¹⁸.

Evident, instituțiile culturale și școlare românești, care nu primeau de la statul dualist nici un sprijin material, erau privite, la fel de suspicios, de către autorități. Școala civilă de fete din Beiuș, ca factor de afirmare națională, este analizată în acești termeni: „oamenii care trăiesc în condiții mai modeste (este vorba de locuitorii români-n.n.) mai bucuroși își dau fetițele la internatul românesc (adică la internatul Școlii civile de fete-n.n.), unde înafară de învățămîntul absolut gratuit primesc ieftin sau la preț convenabil întreținerea. Înafară de predarea limbii maghiare, la orele planificate nimenea nu-și mai aduce aminte că trăim în Ungaria și nici de apartenența la națiunea (unică-n.n.) ungară; nu se face educație patriotică (în favoarea statului austro-ungar-n.n.). Spiritul educației este deci românesc și absolventele Școlii civile de fete urmează principiile mișcării naționale române”¹⁹. Pentru a contrabalansa „influența politică” a acestei școli, primpretorul din Beiuș propune să se înființeze în oraș un

¹³ *Ibidem*, f. 312—315.

¹⁴ *Ibidem*, f. 507—509.

¹⁵ *Ibidem*, f. 529—530.

¹⁶ *Ibidem*, f. 545—546.

¹⁷ *Ibidem*, f. 537—538.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, dos. 293/1911, f. 13—17.

internat de stat, cu limba maghiară și în care să fie atrase elevele române, prin reduceri de taxe școlare și acordarea de burse. Așadar, o altă „soluție” oferită de oamenii puterii, în vederea asigurării unei eficiențe mai mari politicii de deznaționalizare.

Unei hărțuiri permanente erau supuși învățătorii români din satele bihorene, fiind invocate diverse motive, de preferință cele politice, pentru a fi pedepsiți, ori a li se reduce posibilitățile materiale, desigur mai modeste decât ale colegilor lor din școlile de stat. Teodor Șendruțiu, învățător în Inand, a primit mustrare scrisă „pentru motivul că a îndrăznit să completeze evidențele școlare cu ortografie românească” și mai ales deoarece „nu a manifestat nici un interes pentru predarea limbii maghiare și a altor discipline cu caracter educativ-patriotic”²⁰. Absolut identic a fost sancționat și învățătorul Avram Igna din Ineu de Criș²¹. Lui Terentie Pop din comuna Buntești i se anulează ajutorul de stat din următoarele considerente: „comportarea lipsită de patriotism și contrară din punct de vedere politic manifestată, el fiind un reprezentant dintre cei mai radicali ai P.N.R., care de curînd a fost împotriva înființării unei școli primare de stat (fiindcă era un instrument al maghiarizării forțate-n.n.), agitînd populația din comună împotriva școlii primare de stat”²². Comisia disciplinară din cadrul comitetului administrativ al comitatului Bihor ajunsese la concluzia că învățătorul Dumitru Deac din Cociuba Mare „neglijează predarea limbii maghiare, apoi că a scris numele elevilor săi cu grafie românească și a afișat o proclamație agitatorică, scrisă în limba română, în care îi îndeamnă pe locuitori să emigreze”²³ din Imperiul austro-ungar.

O „preocupare” aparte au arătat organele administrative pentru preotul Petru E. Papp din Pocola — fost redactor al ziarului *Tribuna* din Arad (1905—1907²⁴) și, totodată, unul din cei mai temerari luptători pentru drepturi naționale —, căruia primpretorul din Beiuș îi întocmește, la 2 ianuarie 1914, un raport detaliat, insistînd pentru ca să i se respingă investitura de protopop al Beiușului, pe care și-o cîștigase recent, prin voința obștii locale. Dar să transcriem cîteva pasaje din document: „Partidul Național Român a susținut cu tărie alegerea ca protopop a preotului de la Pocola. Acesta este unul dintre conducătorii cei mai radicali ai P.N.R. . . . Alegerea lui Papp înseamnă o lovitură mare dată întregii politici ungare și punerea sub semnul întrebării a succesorilor sale în viitor. La intervenția comitetului suprem (deci intervenția nemijlocită a superiorilor administrativi, care avea o mare greutate-n.n.),

²⁰ *Ibidem*, Inv. 23, act nr. 689/1913, f. 1.

²¹ *Ibidem*, act. nr. 678/1913, f. 1—2.

²² *Ibidem*, nr. 682/1913, f. 2.

²³ *Ibidem*, nr. 909/1914, f. 1—2.

²⁴ Petru E. Papp, *Din trecutul Beiușului. Pagini de glorie și de jertfe*, Editura „Doina”, Beiuș, 1928, p. 96.

²⁵ Arhivele Statului Oradea, fond Prefectura județului Bihor, Inv. 23, act nr. 17/1914, f. 1.

Papp nu a fost întărit în funcție și s-a stabilit un nou termen al alegerilor. Înaintea noilor alegeri, P.N.R. a desfășurat o campanie favorabilă acestuia, prin agitație și propagandă. *Datorită însă unor mașinațiuni puse la cale de către mine și de către primpretorul plasei Ceica* (subl. ns.), am reușit să-l sprijinim pe dr. Victor Fildan pentru a câștiga funcția în locul lui Papp... Vă rog să interveniți pe lângă vicarul orădean Vasile Mangra, ca... să fie ales protopop la Beiuș. Nealegerea lui Fildan sau alegerea lui Papp — aprecia același personaj — ar însemna victoria forțelor naționale cele mai radicale și falimentul politicii noastre de pînă în prezent²⁵. Devreme ce însuși reprezentantul puterii își dezvăluie metodele folosite pentru a înlătura un militant și a-l înlocui cu o fire docilă, ușor manevrabilă, nu mai este, așadar, nevoie de alte comentarii. De consemnat, totuși, faptul că Petru E. Papp a obținut funcția pe care o merita în anul 1918²⁶, cînd chingile opresive slăbesc, odată cu încheieturile bătrînei și perimatei monarhii bicefale, pe ruinele acesteia ridicîndu-se, la o nouă viață, naționalitățile de-acum libere să-și hotărască destinul, să se unească cu corpurile naționale cărora le aparțineau de drept, formînd astfel statele naționale ale Europei interbelice.

Apelînd la mărturii arhivistice pînă acum necunoscute, am relevat eforturile salutare ale unor militanți politici bihoreni, într-o epocă de înăsprire a constrîngerilor administrative, cînd numai dîrzenia și totala angajare în bătălia pentru drepturi era adevărata expresie a capacității de a menține neatinsă, în esența ei, ființa națională. Românii din părțile bihorene — ca, de altfel, și cei din Transilvania, Banat, Maramureș și Bucovina — și-au demonstrat vigoarea națională în împrejurările din toamna anului 1918, prin opțiunea lor de a se desprinde pentru totdeauna din conglomeratul multinațional austro-ungar și a se uni cu frații lor din patria liberă.

**CONTRIBUTIONS DOCUMENTAIRES A LA CONNAISSANCE
DE L'ACTIVITÉ DES MILITANTS DE BIHOR POUR
DROITS NATIONAUX (1911—1914)**

(Résumé)

Les investigations antérieures ont mis en évidence le fait qu'au commencement du XX-e siècle le mouvement national des Roumains transylvains a gagné dans sa sphère d'action toutes les catégories sociales. Leurs manifestations politiques visaient la réalisation de certains objectifs fondamentaux, telle comme l'émancipation de sous la domination étrangère et l'union avec les frères du dellà des Carpathes. Les auteurs présentent l'activité des militants de Bihor pour la réalisation des pareils désiderats, entre 1911—1914. On met à la contribution une riche information documentaire inédite, dépistée dans les fonds de la filiale Oradea des Archives de l'État.

²⁶ Petru E. Papp, *op. cit.*, p. 98—102.